

ségét szükségeli; ezzel pedig Marcusét nem minősíti a „munkásosztály sírásójának”. Ellenkezőleg, Marcuse filozófiája, amely végtére is a munka ontológiai kategóriájának elemzéséből fakad, lehetővé teszi, hogy a munkásosztály történelmi szerepének elemzéséből kiindulva a szubjektív szocialista forradalmi erők történelmi fejlődésére történelmi dimenziókban következtessünk. Ez a feladat közös munkát igényel, Herbert Marcuse tételeinek gyümölcstöze „meg nem értését” követeli meg.

BODROGVÁRI Ferenc

K Ö N Y V E K

HUMANIZMUS ÉS BÁTORSÁG

Szirmai Károly: *Szavak estéje*. Válogatott tanulmányok, bírálatok és irodalompolitikai cikkek. A Szirmai Társaság és Archívumok Kiadása. St. Gallen — Stuttgart — Sydney, 1978

A könyv adatait és Dr. Szirmai Endre bevezetőjét elolvastva némi rosszmájúsággal megállapíthatjuk, hogy a mi Szirmai Károlyunk a mai világirodalom tengelyébe került, mivel századunk irodalmának legtekintélyesebb képviselői sürgetik kiadatlan vagy lefordítatlan műveinek megjelentetését. Mi pedig szórjunk hamut a fejünkre, hiszen elődünket mineddig kizárólag hazai méreteken tiszteltük, holott jelen esetben az derül ki, hogy fontossága messze túlnő határainkon, hiszen egy William Faulkner, Lukács György, Németh László, Szabó Lőrinc, Thornton Wilder és Mario Vargas Llosa nyújt erkölcsi támogatást művei népszerűsítésének érdekében — legalábbis a lelkes ifjabb Szirmai erről tájékoztat bennünket. Félrevezető szándék, elfogultság, sőt elvakultság rejtőzhet itt valahol? — tamáskodhatna, aki konyít valamicskét az irodalom hatástörvényeihez. Szirmai Endre azonban nem játszik zsákbanacsokát, nem titkolja ugyan is, hogy orvosi hírnevét kamatoztatva, ő juttatta el apja szövegeit az említett szellemi nagyságokhoz. Célkitűzésének nemességéhez aligha fér kétség, minthogy Szirmai Károly hírnevének növekedése természetesen esik egybe a mi érdekünkkel, a jugoszláviai magyar kultúra értékeinek megismertetésével. A probléma mindössze annyi, hogy egyrészt Szirmai Endre kevésbé ért az irodalomhoz (ennek tényszerű beismerése, hogy az írók válogatását és értékelését Benkő Ákosra bízta), másrészt pedig íróbarátai udvarias emberek, akik csupán olyan vállalkozásoknak az ellenzői, melyek eredményei egyértelműen károsak. Lehet-e illet állítani egy ismeretlen balkáni író posztumusz műveinek kiadásáról, akinek fia nemzetközi méreteken is szaktekintély? Aligha. Ez azonban nem zárja

ki a groteszk helyzetet, mely akkor alakul ki, ha az ügyet támogatni látszó írónak gondolatvilága merőben ellentétes a Szirmai Károlyéva'. Németh László levelezett is a Kalangya szerkesztőjével, nemegyszer nutatva érdeklődést a jugoszláviai magyarság életképessége iránt, így hát magától értődően tarthatta fontosnak a víziók költője emlékének megkülönböztetett ápolását. Nem így Lukács György, akit egész munkássága során, ritka kivételtől eltekintve, csak a nagy nemzetek kultúrája érdekelt, s nem sokat törődött a nemzeti, s még kevesebbet a nemzetiségi törekvésekkel, minthogy ezek partikularitása nem nőhetett világtörténelmi jelentőségűvé — s aki ennek következtében csupán szívességet megköszönve mondhatott jót a szülővidéke kultúrájáért elkötelezett Szirmai Károlyról. Hát Faulkner és Vargás Llosa?

Az irodalom története valóban több példát ismer, amikor az életben csupán kevésbé ismert vagy egyenesen félreértett alkotót nem sokkal a halála után, esetleg jóval később kap szárnyaira a világhír. Közismert, hogy a mi Stendhal — illetve Kafka-képünköt nem az írók kortársai alapozták meg. Nem szabad azonban arról sem megfeledkezni, hogy ilyen esetekben a felfedező mindig a korszellemmel szemben nyitott (azt megtestesítő) fiatal nemzedék, melynek kultuszt teremtő energiájához képest az idősebbek ügybuzgó jóindulata eltörpül. Ma már közhelynek számít a magyar nyelvetterület izmusainak megkésétsége, melyek divatszereőségét — egy-két kivételtől eltekintve — az alkotó tehetségének áthasónító-szervesítő ereje legfeljebb nemzeti irodalmi szintre emelhet. Ezek közé tartozott természetesen Szirmai Károly is, akinek a művészi mellett másik két — számunkra legalább annyira fontos — kvalitása sem alkalmas egy objektívabb, tehát elfogulatlanabban teremtődő világhírnév megalapozásához. Az egyik minőség a kisebbségi attitűd, a másik pedig maga az ember — konkrét tulajdonságainak meghatározottságában. A kisebbségi attitűd ma azért tekinthető elavultnak, mert noha karját nyújtja más nemzetek felé, energiáit mégis az önvédelemben őrlí fel; hiányzik belőle a kitárulkozás teljes bizalma, s fenyegetettség-érzetében „sors” által rászabott munka elvégzésére korlátozódik a tevékenysége. Igaz, e viszonyulás kevésbé túri meg a képmutatást, hiszen a nemzetköziség manapság is nemritkán alig több jelszónál. Az ösztönöket és hagyományokat természetesen nem egyszerűen az elhatározás értékeli át, hanem a szükségérzet, mely abból a felismerésből táplálkozik, hogy a kisebb közösségek (s bennük, az egyén) csupán a rokonság jegyeit keresve, nagyobb társadalomba integrálódva teremthet magának viszonylagos biztonságot. Szirmai Károly ha nem is húzta meg túl erősen a nemzeti határokat, csak elvétve lépett azokon túl. Anyanyelvtisztelete ma is lekötelez bennünket s az is távlatos gondolkodásra vall, hogy a fajtisztaság helyett a tájjelleget értékelte a vajdasági műalkotásokban, miután azok megütötték az általános esztétikai mércét. Csakhogy Faulkner a húszas évekről errefelé nem elmélkedett a tájirodalomról, hanem erőtel-

jes alkotói gesztusokkal világirodalommal fejlesztette azt, míg Szirmai Károly a második világháború éveiben is kénytelen beismerni, hogy alig akad műalkotás nálunk, mely nyomába lépett a Délvidék lelkületének, ha egyáltalán létező entitás az utóbbi.

Az ember csak azoknak emlékeiben nőhet a képviselt magatartás fölé, akik még őrizhetik emlékét. S ha Szirmai Endre az egyébként általunk is rendkívül nagyra becsült Albert Schweitzert idézi („A legszebb emlékmű, amit az ember kaphat, az, ami embertársai szívében él”), akkor saját magának is sejtenie kell, miért nem lehet igazán népszerű Szirmai Károly, mint ember, azok előtt, akik személyesen nem ismerték. Ma már csak nosztalgiával merenghetünk el azon a heroizmuson, melyet a *Kalangya* szerkesztője fölülmúlhatatlan becsületességgel és nyíltsággal a magyar nyelvű íráskultúra érdekében tanúsított a két háború között. Csakhogy ez aligha érdekelhet mást rajtunk kívül, s mi legalább annyit tegyünk meg, hogy ezt bátran valljuk be önmagunknak.

Ha a könyv kapcsán eddig felsorolt kérdések vitathatók is, az ezután következőkhöz már kevésbé férhet kétség. Nyilvánvaló ugyanis, hogy kultúránk régi adósságai közé tartozik Szirmai Károly kritikáinak és publicisztikájának kiadása, s hogy e munkában megelőztek bennünket. Az előbb tárgyalt kissé nagyképű előszó ellenére, a gyűjtemény mégsem célját tévesztett, mert Benkő Ákosnak mind a bevezető tanulmánya, mind pedig a válogatása hiteles képet nyújt a vajdasági irodalomszervező munkásságáról. Erről az derül ki, hogy Szirmai pályája Szenteleky tanításának ígézetében indult, s hogy a mester halála után, immár a *Kalangya* élén, fokozatosan, az ellenállással nem törődve, felemelni kényszerült az esztétikai igényeket, mivel egyre kevésbé azonosította egymással a vidékiesség és a tájélmény fogalmát; míg ugyanis az előbbi a dilettantizmussal volt egyenlő számára, addig az utóbbi sajátos színfoltot képviselhetett a nemzeti kultúra tércépén. Emellett az sem hallgatható el, hogy Szirmai Károly, Szenteleky útján haladva, a jugoszláv népek kultúrájának megismertetése, a nacionalizmus elfajulásának megakadályozása érdekében is sokat tett. Annak ellenére viszont, hogy polgári humanista léte nem vállalhatta a baloldali célkitűzéseket, rokonszenvvel fogadta a Híd-mozgalmat, különösen annak első fázisában, s miként a Laták Istvánról, írt bírálata tanúsítja, amennyiben a kommunista eszmék igazi életményben öltöztek testet, nem tartózkodott az eredménnyel szemben. Viszonylag széles látókörének köszönhetette, hogy még Mayer Ottmár dícséretét is kiérdemelte egy vita kapcsán.

Amennyiben kizárólag az irodalom felől tekintjük át Szirmai Károly kritikus munkásságát, kézenfekvőnek tűnik a megállapítás, hogy értékfogalmi a napi olvasói-irodalomterjesztői szükségletekből nőttek ki; következésképpen nem találkozhatunk nála átgondolt esztétikai mércével. A magyar nyelvterületen abban az időben szinte kizárólag alkalmazott impresszionista módszert sajátította el, s annál könnyebben alakíthatta ki

ennek egyéni változatát, mivel az elsőrendű fontosságú stílust költői és írói gyakorlatából kölcsönözhetette. Módszerének lényege: az elolvasott szöveg után keletkezett általános benyomások metaforikus nyelven, s nemritkán zenei hasonlatokkal leírni, de úgy, hogy közben nem maradhatott el a mű valóságosság-értékének vizsgálata, a pszichológiai úton megközelített alkotói alapmotívum megjelölése, a kompozíció elemeinek áttekintése, végül pedig a körütekintő nyelvi mérlegelés. A kritikus Szirmai Károly klasszicista és realista eszményeket hirdetett, az aktivizmus az ő számára — eltekintve az általa igen nagyra becsült Csuka Zoltán költészetétől — csupán egyéni válságot leplező álkollektivitást jelentett. Mivel saját maga is letisztázott elvek érvényesítéséért szállt síkra, a műalkotásokban is igen sokra becsülte az egyéniségnek közvetett vagy közvetlen megnyilatkozását, attól függően, hogy líráról vagy pedig prózáról nyilvánított-e véleményt.

Noha nem tartotta fontosnak, hogy megbízható ízlését határozottan körvonalazott fogalmakban tárgyiasítsa, nemcsak az igazi értéket volt képes a selejttől elkülöníteni, hanem még az átmeneti jelenségek árnyalatainak kimutatására is futotta érzékenységből. Emberi kötelességének tartotta például, hogy mint egy a kevés tanú közül, életben tartsa egykori kortársainak, (például Radó Imrének és Munk Artúrnak) az emléket, anélkül, hogy felértékelte volna azok szépirodalmi teljesítményét.

Tárgyilag nagy többségükben a jugoszláviai magyar irodalomra korlátozódó bírálatok ma is alig vesztettek hitelességből. Minket azonban mégsem ezek nyűgöznek le, hiszen mi, szerencsésebb körülmények között sokkal többet tudhatunk az irodalomról, mint ő. Azt azonban nem tanulhatjuk meg, ami írásaiban változatlan intenzitással sugárzik: a hivatásért égő egyéniség törhetetlen következtetését és tisztaságát.

VAJDA Gábor

GROTESZK HATTYÚDAL

Örkény István: *Egy négykezes regény tanulságos története*, Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1979

„Vidám regény” írására vállalkozott valamikor 1954-ben, e könyvecske tanúsága szerint közösen, Déry Tibor és Örkény István. Olyan időszakában a történelemnek, amikor édeskevés ok volt a vidámságra. Annál inkább szó volt azonban a vidámság, pontosabban a kötelezően lelkes és „harcos” optimizmus elvárásáról. Ez pedig, művészet és valóság sajátos viszonyát figyelembe véve, legalábbis úgy tetszik, „vidám” művek írására nagyon is ok lehet, csakhogy az ilyen vidámságban „semmi köszönet”, mivel a kacagtató elemek ilyenkor szükségszerűen éppen az elvárások, il-